

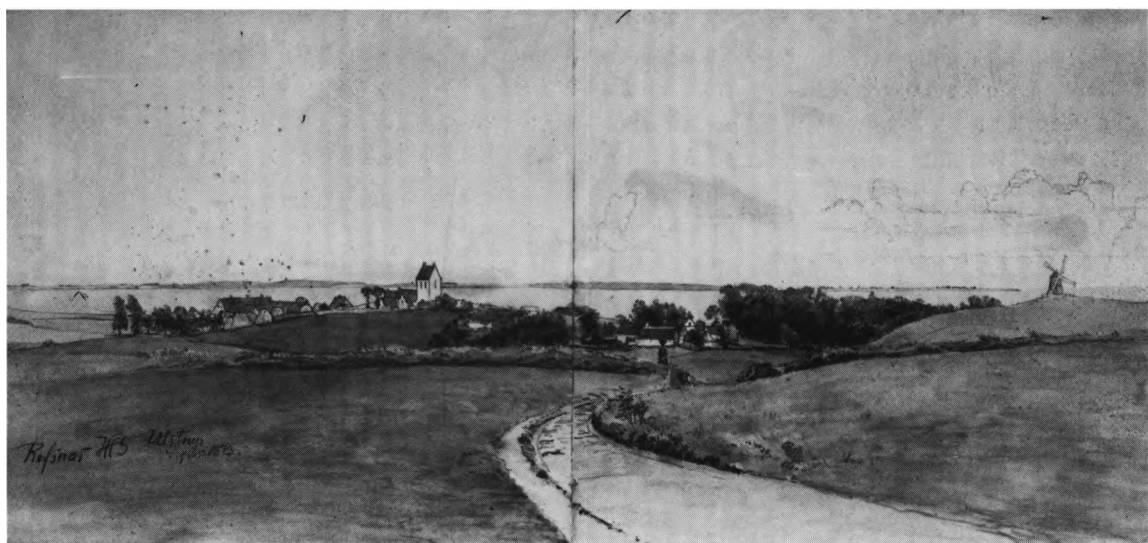

Fig. 1. Landsbyen Ulstrup med Røsnæs kirke, set fra bakkerne i nordvest. Farvelagt tegning af Hans Brasen 1873. Privateje. - The village of Ulstrup and Røsnæs church seen from the hills to the north-west. Colour drawing by Hans Brasen 1873.

RØSNÆS KIRKE

ARS HERRED

Den til *S. Laurentius* viede kirke¹ (jfr. $\ddot{t}$ klokke nr. 2) er i Roskildebispens jordebog ansat til 1 mk.² I 1567 talte sognet 40 tiendeydere.³ Endnu o. 1666 ansås patronatsretten for at være kongelig;⁴ men senest 1698 fik regimentskvartermester Friderick Engelstrup skøde på jus patronatus.⁵ Herefter tilhørte kirken skiftende private ejere, fortrinsvis indehavere af de store jordbesiddelser omkring Kalundborg, hvoraf general Chr. Lerche 1755 fik oprettet stamhuset Lerchenborg: Således siges kirkens patron i 1700⁶ og endnu 1702⁷ at være sognepræsten i Værsløv (Skipinge hrd.), Hans Hvalsøe, der en tid ejede Birkendegård; men kort efter - i 1705 - anføres Chr. Paludan som kirkeejers.⁸ Senest 1718 tilhørte kalds- og ejerretten Carl greve Ahlefeldt til Tranekær på Langeland,⁹ der ved århundredets begyndelse havde erhvervet jordegodset omkring Kalundborg. Det kom efter hans død 1722 bl.a. til den engelske købmand Christopher Watkinson (jfr. altersølv), hvis arvinger 1742 afhændede besiddelserne til ovennævnte Chr. Lerche. Da avlsgården Lerchenfeld i udkanten af Kalundborg o. 1790 udskiltes fra Lerchenborg må kirken være fulgt med, idet gårdens nye ejer, apotekerens i Kalundborg, Adolf Chr. Windersleff, allerede 1791 nævnes som kirkens ejer.¹⁰ Herefter lå den under Lerchenfeld,¹¹ indtil overgangen til selveje fandt sted 4. okt. 1909.

Under krigen mod England (1807-14) opbevarede *ammunition* til den 1809 anlagte skanse på Refsnæs i kirken.¹²

Helligkilde. *S. Laurentii* kilde findes i præstegårdshaven syd for kirken og var tidligere meget besøgt som lægedomskilde.¹³ Det berettes endvidere, at de syge ved midnatstid under iagttagelse af fuldkommen tavshed førtes tre gange rundt om kirken som led i helbredelsen.¹⁴

I det ret stærkt kuperede terræn ligger kirken tæt ved sydkanten af et bakkedrag, omtrent midt i landsbyen Ulstrup. Kirkegården, hvorfra der mod sydøst er udsigt over den del af Kalundborg Fjord, som kaldes Kirkebugten, har i det væsentlige bevaret gamle grænser mod øst, syd og vest, mens den er udvidet på det svagt stigende terræn mod nord: Først o. 1867¹⁵ og senest i 1983-84 (havearkitekt Torben Michelsen).

Kirkegårdens hegn og indgange. Den yngste udvidelse danner et selvstændigt afsnit i nordvest, omgærdet af græsbevoksede kampestensdiger, hvorimod den gamle del af kirkegården hegnes

af hvidkalkede mure, hængt med udadvendte, røde vingetegl. Ældst og muligvis senmiddelalderlig er en strækning af østmuren nord for lågen, opført af munkesten over markstenssyld og prydet med udvendigt savskifte foroven.¹⁶ De øvrige mure synes hovedsagelig af marksten, suppleret snart med gamle, snart med nyere teglsten. Murene, som stedvis fremtræder stærkt flikkede, kan vel i kernen have betydelig ælde; dog er hovedparten af sydmuren, der befæster det højereliggende kirkegårdsterræn mod Røsnæsvej næppe tidligere end slutningen af 1800'rne. Murens karakter svarer nemlig i alt væsentligt til indhegningen af udvidelsen fra 1867.¹⁷ - De bevarede regnskaber omtaler hyppigt behovet for vedligeholdelse af ringmurene. Således opsattes 1687 fire udvendige murpiller¹⁸ - formentlig i syd eller øst, hvor murene fortsat støttes på denne måde. I 1800'nes første årtier høres tilbagevendende klager over ringmurenes brøstfældighed.¹⁹

Hovedindgangen er i vest og består af køreport og fodgængerlåde; nyere trætræmefløje med ældre smedede gangjern er ophængt i faldsede piller af munkesten, til dels ommuret i nyere tid. En låge i øst med tilsvarende fløj og gangjern har piller, der indtil en reparation for få år siden stod falsede mod kirkegården og var

af store mursten. Såvel hovedindgangen som østlågen er antagelig oprindelige i kernen og identiske med »kirkeporten og to låger«, hvis fløje ønskedes fornyet 1662.²⁰ Den østre låge fik 1687 »opstander og bom«. ¹⁸ Behov for reparation fremføres ved gentagne lejligheder i 1800'nes begyndelse, og o. 1870 synes begge indgangspartier at være blevet renoveret.²¹

Ved nordkappellets østre hjørne vokser en hængeask, og inden for kirkegårdens sydvestre hjørne står en ahorn.

Op til den vestre kirkegårdsmur, lige syd for hovedindkørslen findes en lille bygning af kampesten med gavle af moderne mursten. Huset, hvis dør i nordgavlen har overligger af monolit, synes i nyere tid at have tjent som *materialhus* (»kalkhus«). Det ses på landsbyplanen fra 1787, syd for et større beboelseshus, (fig. 31), og det kan ikke udelukkes, at det rummer levn af den †*kirkelade*, hvorfra man 1667 tog 100 tagsten.²²

Lige syd herfor er der i vort århundrede opført et *nødtørfishus* i skikkelse af en beskeden teglhængt halvtagsbygning med adgang gennem selve kirkegårdsmuren. Bygningen, hvis installationer er fornyet inden for de seneste årtier, er i sig selv yngre end 1914, da tømrer L. Jensen afgav tilbud på nødtørfishuse.²³ - Det

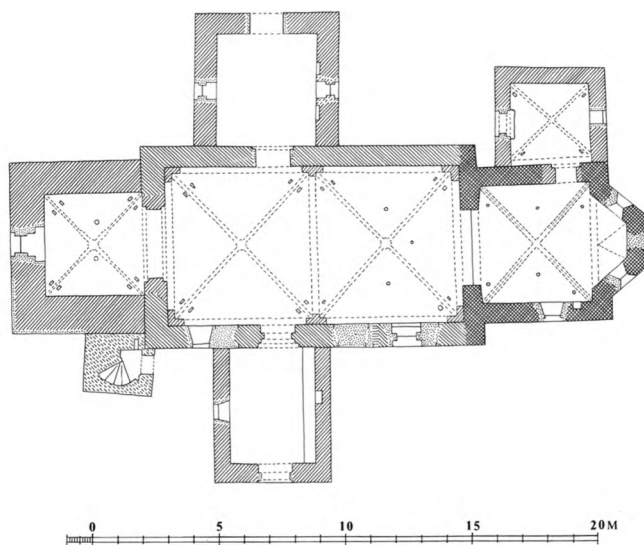

Fig. 2. Plan. 1:300. Målt af Charles Christensen 1921, revideret af HJ 1985 og tegnet af Marianne Nielsen 1986. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. Key on p. 9.*

Fig. 3. Ydre, set fra sydøst. HJ fot. 1985. - Exterior seen from the south-east.

brolagte *fortov* omkring kirken er fornyet inden for de seneste år.²⁴

BYGNING

Kirken består af kor med tresidet apsis og skib, bygget i etaper, idet korpartiet sandsynligvis stammer fra tiden o. 1200-50, hvorimod skibet er yngre og snarest skal henføres til tiden o. 1300. Hertil er i senmiddelalderen føjet fire tilbygninger, hvis indbyrdes rækkefølge dog ikke med sikkerhed kan afgøres: sakristi ved korets nordside, våbenhuse ud for begge døre i skibet og et tårn i vest. Orienteringen afviger betydeligt mod syd.

Af kirkens to hovedafsnit er koret som nævnt ældre end skibet, hvis flankemure er bygget op mod triumfvæggen uden forbandt. Det kan således ikke udelukkes, at koret indtil

opførelsen af det nuværende skib har fungeret sammen med en *†trækirke*? Tidsforskellen giver sig desuden til kende i tekniske (materialer, behandling af murkronen) og stilistiske (vinduesformer og døre) forskelle. Under alle omstændigheder er bygningen kendetegnet af en brydning mellem gamle traditioner og nyere, gotiserende tendenser. Således er planen tilsyneladende udstukket efter den gængse tredeling,²⁵ mens den polygonale apside er en indrømmelse til den gryende gotik.²⁶ Andre brud med den romanske tradition repræsenteres af den skødesløse murbehandling samt det forhold, at nordsiden i begge afsnit er vinduesløs.

Materialer og teknik. Såvel koret med apsis som skibet er bygget af blandet materiale, dels *rå* og *kløvede marksten* mellem hjørnekvadere, dels *munkesten*. I fordelingen af materialerne er der imidlertid den åbenbare, i byggeforløbet

begrundede forskel, at teglsten i apsis og kor er enerådende fra undersiden af vinduessålbænken (jfr. fig. 4) og indtil murkronen, hvorimod dette byggeemne i skibet - bortset fra sydøsthjørnet — næsten udelukkende er benyttet til døre, vinduer og den tre skifter høje gesims af trinvis udkragede bindere (jfr. fig. 7).

Fra tilbygningernes loftsrum kan oprindelig ydre murbehandling iagttages. Det fremgår heraf, at korets munkestensmure har stået blanke, mens markstensmurværket i skibet delvis dækkes af den udglattede fugemørtel, som ikke viser spor af den i romansk tradition så almindelige kvaderridsning endsige dækkende puds (jfr. fig. 7). Overvæggene dækkes af et kalket, groft berappet mørtellag (jfr. fig. 6).

Murhøjden ved apsis samt korets og skibets sydøstre hjørner andrager henholdsvis 3,2, 3,7 og 4 m, målt mellem brolægning og oprindelig murkrone.

Døre og vinduer. Begge døre er bevaret og i brug, idet den let forhuggede norddør genåbnes ved restaureringen 1973-74 efter at have været blændet siden o. 1910. Syddøren er spidsbuet og dobbelt falset mod det ydre, mens den indvendig har en fladbuet niche. Norddøren synes at have haft tilsvarende udformning,

men selve lysningens vanger og den inderste af falsene er borthugget.

Apsiden har faet lys gennem tre rundbuede, smigede vinduer, af hvilke det midterste nu er blændet. De flankerende er i brug, men til gengæld rekonstruerede efter sekundære udvidelser, som kun havde levnet rester af oprindelige karmsider ind mod midtervinduet. Sidstnævnte måler udvendig 142 x 86 cm, indvendig 119 x 72 cm, og ved en undersøgelse 1921 konstateredes, at lysningen, hvori glasfals mod det ydre, var 31 cm bred. Korets oprindelige sydvindue, som må have siddet forskudt mod øst, er slugt ved senere ændringer;²⁷ nordmuren har derimod altid været vinduesløs, og dette gælder også skibet.

Sidstnævnte afsnit har haft tre vinduer, hvis oprindelige form og dimension imidlertid kun med sikkerhed kan klarlægges ved udhugning i murværket. De to vestlige er nu blændede og delvis synlige fra skib og våbenhus (jfr. fig. 7), mens det østligste tilsyneladende har dannet udgangspunkt for det vindue, som indsattes her ved restaureringen 1973-74 (sml. fig. 3 og 11). Alle tre lysåbninger har rulskeftestik, der for de to østliges vedkommende er rundbuede. Endvidere fremgår det, at midtervinduet, hvis

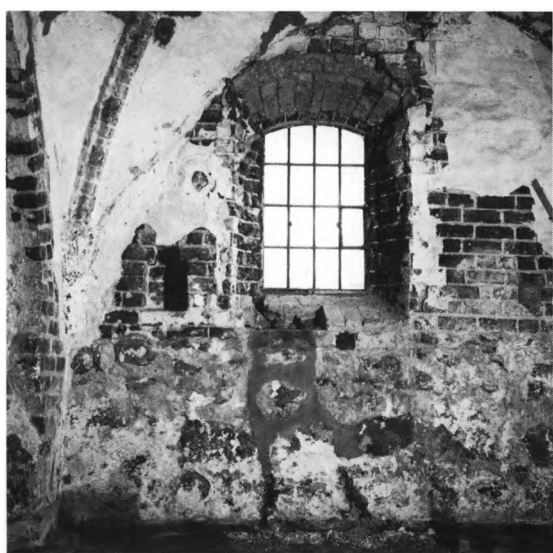
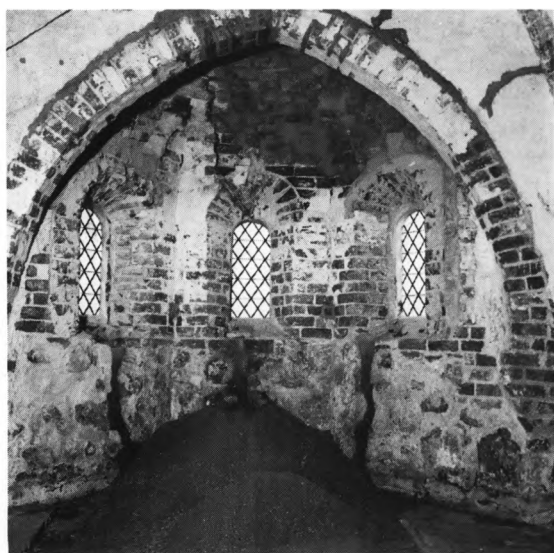

Fig. 4a-b. Korets vægge, delvis afklædt under restaurering. a. Apsis. b. Sydvæg. Morten Aaman Sørensen fot. 1973. - Walls of the chancel, partly stripped of plaster and whitewash during restoration. a. Apse, b. South wall.

Fig. 5. Ydre, set fra sydøst. Chr. Axel Jensen fot. 1920. - Exterior seen from the south-east.

top lige akkurat er synlig fra skibets loft, tilsyneladende har en spidsvinklet, halvtens dyb fals mellem murflugten og smige karmsider - et særtræk, som kendes fra en række eksempler i årene o. 1300;²⁸ sammesteds ses desuden, at issepunktet sidder 45 cm under murkronen. Det vestre vindue (blændet med små gule sten i eftermiddelalderlig tid), der i lighed med den nuværende østre lysåbning er meget slankt, har ifølge omridset af den indre åbning haft spidsbuet stik og er således antagelig ombygget.

Indre. Apsidens tredelte teglstenshvælv synes tilligemed den spidsbuede arkade mod koret at stamme fra hvælvslagningen i sidstnævnte afsnit, og alterudbygningen har således efter alt at dømme oprindelig stået med fladt loft.²⁹ Korbuen er en meget fladtrykt rundbue, hvis søndre vange og tilsvarende del af buestykket kan være ombygget, hvilket muligvis forklarer

åbningens forskydning mod syd i forhold til kirkens længdeakse. Begge hovedafsnit har haft *†bræddeløfter*. I skibet er den østligste *loftsbjælke*, 22 x 14 cm i tværsnit, bevaret som ankerbjælke, omend i sekundært leje. Pudsen på triumfvæggen (jfr. fig. 6) viser, at bjælkerne oprindelig har hvilet på murkronen, og adskillige smedede søm på bjælkens underside godtgør, at brædderne har været slået fast her.

Alle *taggavle* er bevaret. Korets er helt af tegl i modsætning til skibets, som er af marksten udspækket med teglbrokker. Såvel korets østgavl som triumfgavlen brydes af rundbuede døråbninger, som på vestsiden indrammes af firkantede blændinger. Ingen af åbningerne er dog intakte: Således er østgavlens rulskiftestik sekundært fornyet samtidig med fjernelse af false, og i triumfgavlen er stikket helt borttaget tillige med den nordre vange.

Fig. 6. Bjælke langs triumfvæggen, set fra skibets loft. På undersiden ses søm, hvormed det oprindelige $\ddot{r}$ bræddeloft har været fastgjort (s. 1351). HJ fot. 1985. - *Beam along the east wall of the nave, seen from the loft. The under side still shows some of the nails used for fastening the original tboard ceiling.*

Ændringer og tilføjelser. Både apsis, kor og skib er i middelalderen udstyret med *hvælv*. Det er formentlig sket i tiden o. 1400-1450, men næppe samtidig.

Korhvælvet hviler på vederlag, indhugget i væggenes teglstensmurværk, mens der mod apsidens ende er opmuret en spidsbuet arkade med lavtsiddende vederlag - en bue, som tillige bærer vestsiden af apsidens tredelte hvælv. Ribberne er halvtens med pærestavprofil, der dog foroven slår over til almindelige retkantede halvtensribber - en type, hvortil der kendes flere paralleller.³⁰ I sviklerne er der runde spygat, og herudover ses lignende huller foroven i syd- og nordkappen. - Falsgesimsen på søndre flankemur og den tilhørende forhøjelse af taggavlen med ni, let brynede kamtakker hidrører antagelig fra middelalderens seneste årtier. Fra sakristiets loft ses nemlig, at nordre flankemur stod uden gesims, da denne tilbygning opførtes. Den kamtaktede gavlv, hvis søndre halvdel er ombygget i nyere tid, prydes af to små cirkelblændinger og i toptinden, umiddelbart over lysluggen, af en blænding med vandret, falsat afdækning.

Skibets to hvælvfag hviler på piller, der uden

vederlagsmarkering videreføres i spidse, helstens brede hvælvbuer. Halvtensribberne mødes foroven i en lille, diagonalt stillet toprude. Der er halvtens overribber, og sviklerne er udmuret med fald mod de små, rektangulære spygat (fig. 8). I østfagets kapper, på nær den vestre, ses et lille cirkulært hul ikke langt fra ribbekrydset. - For skibets vedkommende er hverken murkronen eller taggavlene ændret ved hvælvslagningen, og triumfgavlens glatte kamme og diminutive toptinde virker nærmest eftermiddelalderlige.³¹

Søndre våbenhus (fig. 9) er muligvis opført i tiden o. 1350-1450. Materialet er munkesten i munkeskifte; men desuden er der, især i flankemurene, udstrakt anvendelse af marksten. Flankemurene har falsgesimser (i vest tredobbel), og taggavlen krones nu af fem, let brynede kamtakker, som muligvis er sekundært tilføjet.³² Selve murfladen brydes af tre spidsbuede højblændinger over et savskifte i tagfoden. I midterblændingen er en smal lyssprække, som mod loftsrummet indrammes af en blænding med trappestik.³³ Den slanke dør er spidsbuet med ydre og indre fals; men det er sandsynligt, at den ydre spidsbue er levn af et spejl omkring en lavere, flad- eller rundbuet døråbning. Det rundbuede vestvindue er nyere og yngre end

1886,¹⁵ da man ønskede våbenhusets daværende lysåbning erstattet af et større jernvindue. - I østvæggen over den murede vægbænk er en 28 cm dyb niche, som afdækkes af markstens monolit og måler 100 X 24 cm i åbningen; bunden er ca. 80 cm over gulv. En rem, indvendig i flankemurene, ca. 200 cm over gulvet antyder, at loftet, der 1686¹⁸ siges at være omlagt, oprindeligt var et lavt styrtrumsloft; i hvert fald er der ikke spor af, at bygningen som sådan er forhøjet.³⁴

Tårnet er bygget af kampesten, der foroven suppleres med munkesten. Tydeligst på nord-siden, der ikke er skalmuret, ses førstnævnte materiale udvendig næsten enerådende til godt over midten af murhøjden, hvorefter det veksler med bælter af tegl. Tårnrummet og skibet forbindes af en spidsbuet til begge sider falsat arkade. Selve rummet overdækkes af samtidigt

Fig. 7-8. 7. Skibets sydmur med oprindelig gesims (s. 1350) og blændet vindue (s. 1350) set fra våbenhusets loft. HJ fot. 1985. - *South wall of the nave with original cornice and bricked-up window.* - 8. Detalje af skibets hvælv, set fra loftet: Overribben flankeres af små spygat, mod hvilke den udmurede hvælv-lomme har fald (s. 1352). HJ fot. 1985. - *Detail of the nave's vault, seen from the loft: On each side of the rib are small »scuppers«, towards which the bricked-up spandrel declines.*

hvælv, hvilende på forlæg. Ribberne er hovedsagelig kvartstens, men øges til halvtstens bredde foroven omkring det lille diagonalstillede topkvadrat. Det fladbuede, falsede vestvindue afløste ved restaureringen 1973-74 et spidsbuet støbejernsvindue, indsat engang i 1890'erne.¹⁵ Det er sandsynligt, at dettes ydre bue har været levn af oprindeligt spidsbuet spejl omkring en mindre, fladbuet lysåbning.

Opgangen til de øvre stokværk er oprindelig sket ad en *fritrappe* i syd, hvis tilhørende overdør fortsat er i brug. Den er fladbuet, udvendig falset og åbner sig i en dyb niche mod det lave, mørke mellemstokværk, hvis gulvlag skjuler oversiden af tårnrummets hvælv. Klokkestokværket har glamhuller mod alle verdenshjørner: to mod nord og syd, et mod øst og vest; de er alle fladbuede og udvendig falsede, mens de mod selve rummet indrammes af fladbuede spareblændinger.

De øst-vestvendte taggavle har glatte kamme med lille toptinde, og selve gavlfladen brydes af tre spidsbuede høj blændinger, af hvilke den midterste i vest dog senere har faet fladbuet afdækning. I begge gavle har der været to rækker gennemløbende bomhuller til udrigning af stilladser under opførelse og ved senere repara-

tion;³⁵ i midterblændingen ses en kalkeluge.

Trappehuset tilhører formentlig middelalderens seneste årtier. Det er af munkesten bortset fra halvtagets gavle, som er ombygget med små sten i nyere tid (1800'rne?). Den fladbuede underdør, indenfor hvilken huller til stængbom er bevaret, giver adgang til en muret spindel med loft af fladbuede binderstik; smalle sprækker i syd- og vestsiden belyser trappen.

Nordsidens *våbenhus* (fig. 10) tilhører efter blændingerne at dømme tiden o. 1475-1500. Det kaldes 1680 »kapellet« og rummede 1687¹⁸ stolestader for gårdejernes tyende. O. 1910¹⁵ blændedes døren til kirken, da rummet ikke længere blev brugt af kirkegængerne og længe havde foranlediget kuldegener. Herefter benyttes tilbygningen som ligkapel. 1980 genåbnedes den, og våbenhuset påtænkes benyttet som venterum for dåbsgæster, brude m.m.

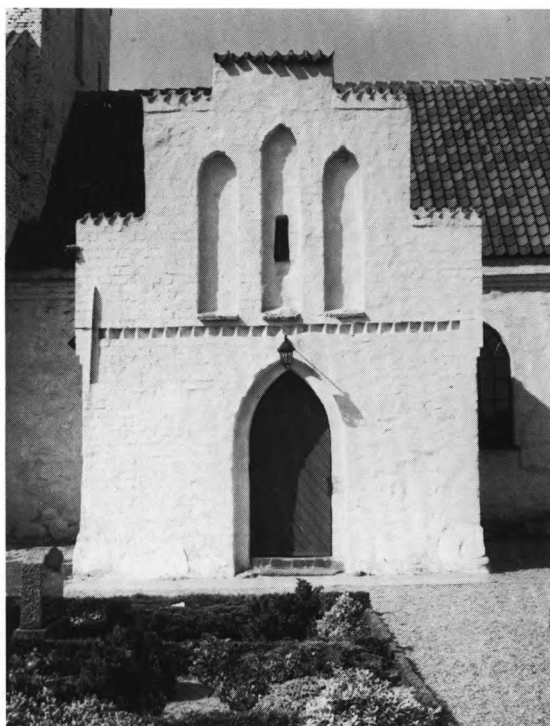
Tilbygningen, hvis mure er relativt svære, er opført af munkesten i munkeskifte over markstenssyld. I flankemurene sidder et fladbuet, falset vindue, som udvendig bryder den let udkragede trappefrise under falsgesimsen. Af disse er det østre muligvis oprindeligt, hvorimod det vestre og gavlens fladbuede døråbning kan stamme fra 1800'rne.³⁶ Et kort savskifte over

dørstikket bryder den forsænkede trappefrise i taggavlens fod og viser, at der altid har været en muråbning på dette sted. Selve taggavlen krones af fem let brynede kamtakker, hvortil svarer vandret afdækkede højblændinger, som tvillingedeles af skaktavlmurede halvstensstave - en karakteristisk og relativt sjældent forekommende detalje;³⁷ i midterblændingens ene halvdel er en fladbuet glug til loftsrummet. - Vinduerne åbner sig mod det indre i dybe nicher, der for østvæggens vedkommende flankeres af små, ligeledes fladbuede nicher.

Sakristiet ved korets nordside er for undermurenes vedkommende af marksten, som i detaljer og murenes øvre dele afløses af munkesten i munkeskifte. Flankemurene afsluttes med falsgesimser, og den glatte taggavl står med helstens kamme, som krones af toptinde. Det fladbuede østvindue er formentlig ændret og udvidet i lysningen, muligvis o. 1910, da man indsatte et jernvindue; den indre åbning synes derimod urørt. Vestdøren, som ønskedes indsat 1877,¹⁵ er fladbuet og let ombygget 1973-74.

Selve rummet dækkes af et samtidigt hvælv, hvilende på forlæg undtagen mod koret, hvor der er en rundbuet, helstens skjoldbue. Ribberne er halvstens, og i sviklerne findes små rektangulære spygat. Forbindelsen til koret sker gennem den mod sakristiet faldede dør, hvis vandrette plankeafdækning dog næppe er oprindelig.³⁸

Eftermiddelalderlige ændringer og reparationer. Kirkens udsatte beliggenhed på Refsnæs har gjort hyppige reparationsarbejder nødvendige. Det gælder i særlig grad tårnet, hvis syd- og vestside bærer talrige murankre og i øvrigt præges af omfattende skalmuring. Bevarede regnskaber fra to årtier i 1600'ernes slutning bringer tillige konkrete oplysninger: 1670²² repareredes vestgavlens søndre del fra toppen af kammen til langt under tagskægget efter at være faldet ned. Som led i reparationsarbejdet indlagde man to ankerbjælker. Ti år senere satte man sydsiden istand og indlagde bl.a. to nye bjælker med tilhørende murankre. Endelig hedder det 1686,¹⁸ at østre side af tårnet og

kammen var brøstfældige. - Men også kirkens østafslutning har voldt problemer. Således har apsidens murværk slået store revner, hvilket på et tidspunkt - formentlig i 1800'ernes anden halvdel - foranledigede opførelse af to *støttepiller*, som imidlertid er fjernet 1973-74 efter gennemførelse af andre, stabiliserende foranstaltninger (sammenspænding af korets østgavl med trækband m.v.).

Bevarede regnskaber og andre kilder nævner *hovedreparationer* i 1825,¹⁹ 1839,³⁹ 1861⁴⁰ og 1923²³, uden at omfanget eller det nærmere indhold dog er specificeret. Senest er kirken 1973-74 underkastet en hovedrestauration (arkitekt professor Ejnar Borg), der for bygningens vedkommende i det væsentlige indebar reparation af ud- og indvendigt murværk, stabilisering af korgavlen, fjernelse af udvendige støttepiller, omlægning af gulve og fornyelse af vinduerne i kirke og tårn.

Kirkens *vinduer* har overhovedet været underkastet adskillige ændringer, som ikke i alle tilfælde kan tidsfæstes. 1680 fornyedes vinduet »for alteret« og i det nordre kapel, dvs. for-

Fig. 9. Søndre våbenhus
(s. 1352). EM fot. 1968.
— *The south porch.*

Fig. 10. Nordre våben-
hus (s. 1353). Ulla
Haastrup fot. 1968. -
The north porch.

mentlig korvinduet og det østre i nordsidens våbenhus. 1687¹⁸ udblæste det sydvestre i kirken og sakristiets nordøstre i en storm. 1813⁴¹ anskaffedes to nye vinduer i kirkens sydside som erstatning for de tilsvarende brøstfældige her »lige for prædikestolen«. Da kirken beskrives 1862 siges alle vinduer at være af træ; men åbningernes antal og form opregnes ikke. 1878 besluttede man at indsætte to spidsbuede vinduer med støbejernsrammer i skibets sydside, øst for våbenhuset (jfr. fig. 11). 1890¹⁵ ønskede man et lignende i tårnummet som afløser for det eksisterende trævindue. Endnu ved århundredskiftet var trævinduerne bibeholdt i kor og apsis (jfr. fig. 14).⁴² For sidstnævntes vedkommende stod det oprindelige midtervindue da blændet, mens de flankerende var udvidet og indvendig fremtrådte som firkantede åbninger.

1909 besluttede man at indsætte jernvinduer og samtidig hermed fik åbningerne den fladbuede form med ydre fals, som kendes fra ældre tegninger og fotografier (jfr. fig. 5). Efter 1922, muligvis allerede ved restaureringen året efter, genåbnedes apsidens oprindelige midtervin-

due, og de to flankerende restaureredes i tilsvarende skikkelse; alle tre fik blyindfattede ruder, som 1955¹⁵ havde behov for reparation. Ved seneste restaurering indsattes termoglas i hovedparten af vinduerne, hvoraf enkelte tillige ommuredes. Det gælder tårnummets spidsbuede åbning fra 1890, som formindskedes og fik fladbuet, falset form. Endvidere tilmuredes de to spidsbuede vinduer i skibets sydmur og i stedet åbnedes et rundbuet, udvendig falset, som delvis udgår fra sporene af det østligste af de oprindelige vinduer (jfr. fig. 11).

Det fladbuede korvindue har bevaret en form med ydre fals og indre smige, hvis nuværende skikkelse må være samtidig med indsættelsen af jernrammen o. 1910;⁴³ hvorledes det fremtrådte inden da vides ikke. Restaureringen 1973-74 afslørede, at det vestligste af skibets to sydvinduer øst for våbenhuset forud for indsættelsen af de spidsbuede jernvinduer havde været en bred, kurvehanksbuet åbning, antagelig hidrørende fra slutningen af 1500'erne eller 1600'erne. Det lille rundbuede vindue vest for våbenhuset stod indtil 1973 med en støbejerns-

Fig. 11. Skibets sydmur med spor af ældre vinduer. Fot. i NM2 fra o. 1973, da kirken restaureredes. - *The south wall of the nave showing traces of former windows.*

ramme, som de bl.a. kendes fra staldbygninger; muligvis er vinduet etableret samtidig med indsættelsen af denne ramme engang i slutningen af 1800'erne eller begyndelsen af vort århundrede.

Tagværker. Koret har bevaret et senmiddelalderligt egetræstagværk, af krydsbåndstype med to lag hanebånd og lodrette spærstivere, der er kæmmet ned over spærskoen og ender i lille hulkel; de fem fag er nummereret fra øst. Skibets tagværk er af samme type; men bortset fra enkelte led i eg, helt fornyet med fyr. - Sakristiet har spinkelt tagværk af eg, formentlig oprindeligt, med enkelt lag hanebånd og kort lodret spærstiver. Tagværket over nordre våbenhus er ligeledes af eg og af lignende konstruktion; tre af hanebåndene er dog fornyet med fyr. Tårnets stol er af krydsbåndstype med to lag hanebånd og lodret spærstiver; det oprin-

delige materiale er eg, men i vid udstrækning udskiftet med fyr. Over søndre våbenhus og apsiden er der nyere fyrretræstagværker; sidstnævnte fra restaureringen 1973-74.

1671²² var kirketaget øde på den søndre side, hvor seks »rum« (fag) fra tårnet at regne repareredes med »fladsten«.

Kirken står i dag med hvidkalkede mure ude som inde og tage, hængte med røde vingetegl. Gulvene er belagte med gule sten, der i selve kirken hovedsagelig ligger på fladen uden fuge, mens de i tilbygningerne er kantstillede og med fuge. Koret er hævet to trin over skibet.

Opvarmning. 1882 opsattes en kakkelovn i nordsiden; men allerede 1887 udskiftedes den på grund af kapacitetsproblemer med en større. Ved restaureringen 1923 fik kirken indbygget kalorifer, der 1955¹⁵ erstattedes af elektrisk varme.

Glasmaleri. I de to flankerende apsisvinduer er der i forlængelse af kirkens nyindretning 1973-74 indsat abstrakte glasmosaikker, udført i blå, røde, gule, grønne og hvide farver af Holger Dall.

KALKMALERIER

1895 undersøgte Jacob Kornerup fremkomne malerispor på triumfvæggens nordre halvdel, -spor, som efter registrering og resultatløse undersøgelser på væggen søndre halvdel og i koret atter overkalkedes. Ved restaureringen 1973 fremkom under afhugning af gammel vægpuds i apsis og kor en række malerispor, af hvilke et indvielseskors blev sikret in situ ved konserverende behandling, udført 1974 af Robert Smalley; endvidere er et tilsvarende kors trukket af og tillige med et andet fragment, ophængt på skibets nordvæg (omstændighederne ved de to sidste fund ikke oplyst). De øvrige malerispor i korpartiet, som kun kendes gennem fotografier, tildækkedes påny.

1) 1400'rne. Vest for apsidens nordligste vindue er der - formentlig i forbindelse med kor-

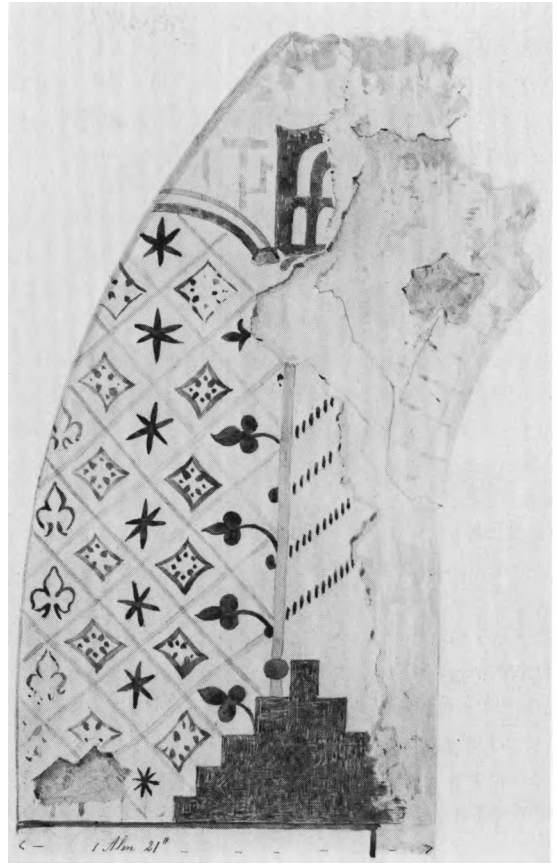

Fig. 12-13. 12. †Kalkmalerifragmenter på triumfvæggens nordre halvdel, fremdraget 1895 og atter overhvidtet (s. 1358). Farvelagt tegning af Jacob Kornerup 1895. - †Fragments of murals on the northern half of the east wall of the nave, uncovered 1895 and then covered with whitewash. Colour drawing by Jacob Kornerup 1895. - 13. Indvielseskors. Gotisk kalkmaleri på korets sydvæg (s. 1358). Morten Aaman Sørensen fot. 1973. - Cross of consecration. Gothic mural on the south wall of the chancel.

partiets overhvelvning — malet et indvielseskors, svarende til to på hver af korets flankemure (jfr. fig. 4b) og antagelig yderligere mindst ét mere i selve apsis. Det vestligste af sydvæggens er bevaret på plads og viser et hjulkors (fig. 13), malet med grå og sorte farver. Korset er konstrueret med en passer, hvis huller og forskellige cirkelslag står tydeligt indridset i puds. Et andet kors er aftrukket og ophængt på skibets nordvæg.

2) En blomstergren, malet med cinnober, dodenkop og grønt, kan være fragment af en senmiddelalderlig udsmykning, hvis sammenhæng og placering er uvis. Ophængt på skibets nordvæg.

†*Kalkmalerier.* 1) Inden hvælvslagningen og formentlig i 1300'rne er triumfvæggen udstyret med en dekoration, hvoraf fragmenter fremdroges nord for korbuen (fig. 12). Disse bestod hovedsagelig af et krydsskraveret tæppemønster, hvis felter var udfyldt af liljer, stregstjerner, rhomber og trekløverblade. Den halvrunde øvre afslutning og mønstrets placering lader formode, at det har skullet tjene som baggrund for en her opstillet sidealterfigur?. Mellem tæppemønstret og bueåbningen var ifølge Kornepup malet en søjle (med slyngbånd?), hvis bevaringstilstand ikke muliggjorde en klar bestemmelse af den øvre afslutning. På akvarellen er desuden vist en trappeformet figur, svarende til de Golgatha-høje, som bl.a. er velkendt fra middelalderlige gravsten.⁴⁴ Farverne var i det væsentlige rødbrune, suppleret med grå konturer.

2) 1400'rne? Fotografier fra restaureringen viser, at korhvelvets ribber har været forsynet med dekorativ bemaling i form af zik-zak-bor-ter og kvadre; endvidere var kapperne delt af en afstribning langs isselinjerne. Bemalingen kan have været samtidig med hvælv.⁴⁵

3) 1861? Ved kirkens beskrivelse 1862 var skibets hvælv anstrøget med blåt, mens væggene stod dækket af gul farve. Denne tilstand, som er fastholdt i Willumsens maleri (fig. 14) stammede muligvis fra istandsættelsen 1861 og blev helt fjernet efter 1904, da farverne ønskedes afløst af hvidtning.¹⁵

INVENTAR

Oversigt. Fra middelalderen stammer den romanske fontekumme, som er opstillet på en fod tegnet 1955, og et par gotiske alterstager. Alterbordsforsiden er malet i 1500'nes sidste fjerdedel, mens hovedparten af inventaret er tilkommet i 1600'rne. Det gælder prædikestolen fra århundredets første fjerdedel, stolestaderne o. 1625 og det jævndrende dåbsfad af messing samt 1662 en nu fjernet altertavle. Prædikestolen tilhører en gruppe, som er repræsenteret i adskillige kirker på Kalundborgegnen, og stolene er af en i det hele taget velkendt type. Derimod fortjener dåbsfadet at fremhæves på grund af det usædvanlige motiv i dets bund. Fadet er skænket 1639, da lensmanden på Kalundborg, Hans Lindenov, ægtede Christian IV.s datter Elisabeth Augusta. Kirkens oblateske stammer fra 1694, mens alterkalk og disk bærer kirkeejerens navn og årstallet 1725. En klokke støbt i året for Christian IV.s kroning 1596 måtte omstøbes 1834. Ti år senere kopierede maleren C. Tilly et billede af Kristus velsignende malet af J. L. Lund. Maleriet var indsat i en enkel, nygotisk ramme og opstillet på alterbordet, hvor det 1924 afløstes af krucifiks skåret efter gotisk forbillede. Ved den seneste restaurering 1973-74 tilmuredes apsidens østvindue og krucifikset ophængtes her.

Alterbordet består af en fyrretræskasse, hvis forside og to kortsider udførtes i 1500'nes sidste fjerdedel, mens bagsiden er yngre. *Forsiden* (fig. 15) måler 104 X 166 cm; den smykkes af fire slanke arkadefelter, hvis bueslag med parvis indskårne småstreger hviler på fyldingspilastre med profilkapitæler. I sviklerne hvirvelrosetter. Mellem felterne er der glatte, profillisteindrammede smalfyldinger. Foroven og forinden nye profillister. Kortsiderne har hver to glatte rektangulære fyldinger.

Forsidens staffing ligger på tynd kridtgrund og består i arkadefelterne af fire forskellige stofimitationer, brunliggule med grågrønne strøg og sorte konturer, alt på rød bund. Pilastre og smalfelter er røde med skablonerede sorte små stjerner og rosetter, de indrammende lister er gule og grønne, kapitæler og bueslag blå.

Indtil restaureringen 1922 stod den nederste del af forsiden, der ikke var dækket af alterklæde, med egetræsådring svarende til det øvrige inventar af træ. Kortsiderne er umalede ligesom bagsidens rammeværk.

Fig. 14. »Brudeparret går efter vielsen tilbage til deres respektive stole«. Maleri af J. F. Willumsen 1885. J. F. Willumsens Museum, Frederikssund. - » The bride and bridegroom returning to their seats after the wedding.« Painting by J.F. Willumsen 1885.

†*Alterklæder*. Inventarierne 1664 og 1667²² nævner et rødt klæde med frynser om, mens det 1687 noteres, at der har manglet alterklæde i 14 år.¹⁸ 1817 ønskedes alterklæde anskaffet,⁴¹ og 1855 var der en ny fløjlsalterbeklædning med guldgalon.³⁹ 1866 erhvervedes et nyt alterklæde af rødt silkefløjel eller tilsvarende klæde, med guldgalon.¹⁷

Som *alterprydelse* tjener et krucifiks ophængt på østvæggens blændede vindue, bag ved bordet. Det er skåret 1924 af Th. Pedersen efter tegning af arkitekt Otto Langballe og malet af Erik Pedersen ifølge malet indskrift på bagsiden: »Th. Pedersen sculp. Erik Pedersen pinx., Otto Langballe arct. fecit anno dom(ini) mcmxxiv solo dei gloria«. Forbilledet er et krucifiks fra 1400'rne; indtil 1973 stod det på et nygotisk *retabel* med småspir i enderne, hvorefter indskrift med reliefaktur: »Livstræet skyde af Korsets Rod smage lad alle vor Drot er god« (sml. Kvanløse s. 118 med fig. 8). 1985 i tårnets mellemstokværk.

Den tidligere *altertavle* (jfr. fig. 14) var et maleri fra 1844 i nygotisk ramme med krabbeblade på den lave trekantgavl. Billedet er signeret: »C. Tilly pinx. 1844«;⁴⁶ det måler 158 X 107 cm og er malet med olie på lærred. Motivet: Kristus velsignende med åben bog i venstre hånd, kopierer et maleri af J. L. Lund fra 1831 i Søllerød kirke.⁴⁷ Farverne er stærke, blå og rødt på klædebon mod den flisebelagte terasse; i baggrunden italieniserende landskab.

Efter nedtagningen 1924, og endnu 1968, stod maleriet i sakristiet; i hvert fald siden 1981 ligger lærredet sammenrullet i tårnets mellemstokværk og rammen på våbenhusloftet.

†*Altertavle*. 1662 bekostedes en ny altertavle, da den gamle intet duede.²⁰

Altersølv. *Kalk* og *disk*, fra 1725. Kalken er 22,1 cm høj; den har ligeknækket fod med bred, konveks hjørneafskæring. Ved overgangen til det ottekantede skaft er indskudt en ligeledes ottekantet krave; den midtdelte, fladtrykte knop har på hver side otte bukler svarende til

Fig. 15. Alterbordsforside o. 1575-1600, med malet stofmønster i arkaderne; den nederste del overmalet i nyere tid, mens det øverste var dækket af alterklædet (s. 1358). Niels Termansen fot. 1921. - *Altar frontal c. 1575-1600, with painted textile pattern in the arcades; lower part painted over recently, while the upper part was covered by the antependium.*

Fig. 16. Indre, set mod vest. NE fot. 1981. - *Interior to the west.*

fodens. Under bægerets mundingsrand ses indskrift med graveret skriveskrift: »Christoph von Watkinson hat diesen Kelch und Teller verneuen und verbessern lassen zur Ehre Gottes und zum Gebrauch der Gemeine zu Røssniz Ao 1725 d. 1 Nov.«. Nøjagtig samme indskrift findes på identisk kalk i Årby kirke, der også lå under Østrupgård, som Watkinson ejede fra 1724 til sin død 1729. Under fodens bund fire stempler: mestermærke NF over 1721 for Nicolaus Fuchs (Bøje s. 58), Københavnsmærke 1725, guardeinmærke for Conrad Ludolf og månedsmærke skorpionen.

Den glatte *disk*, 15,7 cm i tv., har graveret cirkelkors på fanen og under bunden stempler identiske med kalkens.

†*Kalke* og *diske*. Inventariene fra 1664-67²² opregner en kalk og disk af sølv, mens et fra 1687¹⁸ nævner en forgyldt kalk og disk foræret af Maren Hesselberg 1674.

Oblatæske (fig. 17), fra 1694, oval, 9x7 cm, højde 3,5. Glat, den eneste prydelser er lågets

graverede fremstilling af Kristus på korset; ved dets fod spader omkring kranium over korslagte knogler. Under æskens bund fire stempler: mestermærke GH over året 1694 (Bøje s. 51 og Bøje 1979 nr. 166) for Gerhard Weghorst, Københavnsmærke 1694, guardeinmærke for Conrad Ludolf og månedsmærke krebse. †*Oblatæske*, af træ, er nævnt i inventariet 1862.¹⁵

Sygesæt, bestående af kalk fra 1500'ernes slutning, disk og oblatæske fra 1878. Den helstøbte kalk er 12,5 cm høj, har sekstunget fod med fodplade og standkant smykket af lodrette stave. Ved overgangen til det sekskantede skaft er der ligesom ved knop og bæger små profileringer. Knoppen har seks rudeformede bosser hvorimellem spidse tunger. Lavt, udladende bæger. Hele kalken, undtagen bægeret, smykkes af graverede planteornamenter inden for rammelinjer og på en af fodtungerne et krucifiks. På knoppens bosser er med versaler graveret: »Ihesvs« og på tungerne blade. Fodpladen

Fig. 17. Oblatæske udført 1694 af Gerhard Weghorst i København (s. 1361). NE fot. 1981. - *Wafer box executed 1694 by Gerhard Weghorst in Copenhagen.*

har to stempler: et bomærke, som repræsenterer en endnu ukendt mester, og et bymærke, der kan være Kalundborgs fem tårne (fig. 18). En parallel er sygekalken i Bregninge (Skippinge hrd.), som kun har ét stempel identisk med bomærket på Røsnæs-kalken.

Glat disk, 9,3 cm i tv., med graveret cirkelkors på fanen og under bunden tre stempler: mestermærke ATD for Albert Telemack Drebbolt (Bøje 1044), Københavnsmærke (18)78 og guardeinmærke for Simon Groth.

Oblatæske, fra 1878, cylinderformet, 4,2 cm i tv., med graveret cirkelkors og stempler som diskens.

Alterkander. 1) Fra 1800'ernes anden halvdel, af sort porcelæn med guldors, fra Bing og Grøndahl. 2) »Skænket år 1977 af Refnæs sogns Spare- og Laanekasse« ifølge graveret versalindskrift på foden. Sterling sølv, udført af Bent Ohrt. †*Tinflasker*. En større på 5 pægl og en mindre på 1 pægl nævnes 1664; året før skulle skruen på kirkeflasken repareres. Den lille blev 1669 istandsat for tre huller.²² 1686 havde kirken kun en stor flaske på 1 pot (4 pægl).¹⁸ 1862 omtaler inventariet foruden den eksisterende porcelænskande endnu en alterkande til vin.¹⁵

Alterstager, gotiske, 34,5 cm høje, fra samme værksted som stagerne i Hjembæk og Gørlev

(s. 697 og 1203 med fig. 27). Ganske som førstnævnte hviler de på tre fødder formet som hundene siddende på terning med fem huller i hver af de tre sider, der vender udad. Det cylinderformede skaft brydes af to skaftringe. Tragtformet lydeskål med lysepig af jern fastgjort under foden med stort gevind. 1862 var stagerne forsynet med bliklys og lamper til lysvæske, en anordning, der 1888 ønskedes erstattet af rigtige alterlys.¹⁵ O. 1920 brugtes stagerne uden hundefødderne, der da lå under alterbordet. - Syvarmet *stage*, fra 1900'erne, såkaldt Grundtvigstage med rund fod. 1665²² og endnu 1688¹⁸ opførtes i inventariet to ubrugelige †*lysestager* af messing, foruden alterstagerne.

†*Bibel*. Inventariet 1684 nævner tre parter af Svannings bibel [fra 1647], den fjerde stjal kirkyve 1673¹⁸ (sml. †messehagler).

Et †*kobberildkar* omtales 1664²² og 1688.¹⁸

En †*vandkedel* af messing nævnes 1662²² og 1685, da den var ubrugelig.¹⁸

†*Messehagler*. 1664 fandtes en hagel af rødt og blåt fløj,²² men 1684 nævnes kun levninger af en gammel, som tyvene i 1673 efterlod (sml. †bibel), og endnu 1687 klages over at messehagel har manglet i 14 år.¹⁸

†*Skrifletavle*, købt 1687.¹⁸

En †*primklokke* er omtalt i inventariet 1684.¹⁸

Alterskranke, fra 1800'erne, halvrund, med drejede træbalustre som Hagestedes (s. 548).⁴⁹

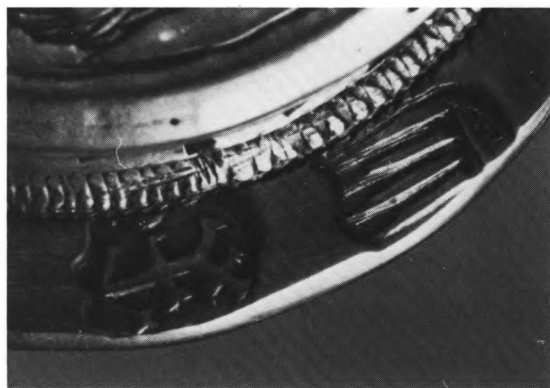

Fig. 18. Stempler på sygekalken fra 1500'ernes slutning. Mesterstempel i form af bomærke og muligvis Kalundborgs bymærke (s. 1362). EM fot. 1968. - *Marks on the chalice for the sick from the end of the 1500s. Maker's mark and possibly the Kalundborg mark.*

Font (fig. 20). Den romanske kumme hviler på granitfod formet som et terningkapitæl, hugget af stenhugger Carlsson, Kalundborg, efter tegning udført af arkitekt Aage Herløv 1955. Kummen, af grå granit, tv. 76 cm, har rundstav ved mundingsranden; i bunden ses tilproppet afløb. På den ene fjerdedel af kummen er der rester af bemaling: hvid kalkgrund hvorpå arkader eller blomsterblade med rødkokker tilsyneladende imiterende de gotlandske Paradisfonte, jfr. f.eks. Raklevs. 1887 overvejes det at afskrabe den overmalede font og erstatte foden, der dengang var af cement, med en ny.⁵⁰ Tidligere i korets nordvesthjørne, siden 1954 ved skibets nordvæg ud for nordre våbenhus.

Dåbsfode. 1) (Fig. 19) skænket 1639, af messing, med ombøjet kant, tv. 64 cm. I bunden drevet fremstilling med et usædvanligt motiv: en engel med lændeklæde, holdende nedadvendt basun (?) ved siden af en nøgen kvinde (Troen?) med kors, hvis lodrette stav hviler på kranium over korslagte knogler; desuden fugle (påfugle?) og blomster. På fanen springer hund, hare, hjorte og enhjørninge efter hinanden, ligeledes i drevet arbejde. Overalt er baggrunden udfyldt med graveret rankeværk. Beslægtet med fadene i Sønder Jernløse og Tuse (s. 146 med fig. 18 og s. 607). Under bunden er graveret Christian 4.s kronede monogram med årstallet 1639 samt kongeligt våben med navnet Elisabeth Avgvsta i versaler, antagelig for Christian IV. s datter med Kirsten Munk, som 1639 blev gift med befalingsmanden på Kalundborg, Hans Lindenov.

2) 1862,¹⁵ af sølvplet, tv. 26 cm, med profileret ved fanens yderkant. Fandtes 1968 i alterbordet, 1985 i tårnets mellemstokværk.

Dåbskande (fig. 21), fra 1800'rne, af tin, 25 cm høj, engelsk, formet som et lågkrus. Kanden er antagelig en af de talrige nyere efterligninger af kander, som medlemmer af familien Duncomb(e), Birmingham (uagtet kanderne er stemplet London), forfærdigede i 1700'nes anden halvdel.⁵¹ Yderligere to tinstøbere i Birmingham benyttede et tilsvarende stempel sammen med bynavnet London; det var James Yates, o. 1800-40 og Yates, Birch & Spooner,

Fig. 19. Dåbsfad nr. 1, af messing, skænket 1639 (s. 1363). NE fot. 1981. - Brass baptismal dish, donated 1639.

Fig. 20. Døbefont af granit. Foden er fra 1955, kummen romansk, med rester af nyere bemaling (s. 1363). NE fot. 1981. - Granite font. The bowl is Romanesque, with traces of later painting. The base dates from 1955.

o. 1800.⁵² Dåbskanden har under bunden stemplet med krone og derunder bånd hvorpå »Lo[ndo]n« i versaler, nederst »England« (fig. 21 b).

Fig. 21 a-b. Dåbskande af tin, antagelig fra 1900'rne.
a. Helhed. b. Stempel under bunden (s. 1363). NE
fot. 1981. - Baptismal ewer of pewter probably 1900s. a.
In its entirety. b. Mark on the bottom.

†Dåbskande (fig. 22), fra o. 1850, af krontin, 26 cm høj, med stempel for Carl Magnus Svanberg, der blev mester 1842 og døde 1872.⁵³ Låget var brækket af. Kanden, der svarede til en i Skibby (DK. Frborg. s. 2689 med fig. 38), blev stjålet i 1970'erne.

†Korbuekrucifiks. Præsteindberetningen 1808 nævner et lille krucifiks på muren over indgangen til koret.

Prædikestol (fig. 24), fra 1600'ernes første fjerdedel, stafferet 1627, af den såkaldte Kalundborgtype. En samtidig himmel ligger for tiden på loftet over en af præstegårdslængerne. Opgangen er fra 1974.

Kurven har fire fag, adskilt på hjørnerne af dobbelte, toskanske søjler med diamantbosses i skafternes prydbælte. I storfelterne er der arkader, hvis omløbende ramme og bueslag smykkes af beslagværk (jfr. fig. 23), i sviklerne rosetter. Postamentet er glat med fremspring under hjørnernes søjler og en række småkonsoller under forkrøppet profilliste foroven. På fremspringene sidder diademhoveder skåret af Kristian Due ved restaureringen 1923 efter tilsvarende på stolen i Ubby (Ars hrd.); også hængestykkerne stammer fra denne istandsættelse. Gesimsen har beslagværk på fremspringene og derimellem felter indrammet af æggestav. Under håndlisten er der pærestav omkring midtroset og over hjørnefremspringene bøjler med kvindehoved.

Himlen, der blev nedtaget ved sidste restaurering, er regelmæssig sekskantet med en længere side mod væggen. Midt på den glatte underside sidder en ottekant hvori tredobbelt roset indrammet af to rækker tandsnit. Gesimsen har glat gennemløbende frise; under den udkragede kronliste er der småkonsoller. Topstykkerne rummer englehoved og har volutter på de skrå sider. Hjørnernes firkantede topspir er fornyede.

Sammen med flere andre prædikestole, bl.a. i Raklev og Tømmerup, og nogle altertavler i de omkringliggende kirker hører stolen til en gruppe arbejder, der anses for at være udført af et såkaldt »Kalundborgværksted«. Kirkernes beliggenhed omkring Kalundborg begrundes

benævnelsen; som mulig leder af dette værksted kan peges på en snedker ved navn Christen R, der 1611 leverede en prædikestol til Vor Frue kirke i Kalundborg.⁵⁴ Da den desværre ikke eksisterer, kan forslaget ikke be- eller afkræftes. Opmærksomheden skal dog også henledes på det forhold, at man i Årby en menneskealder senere foretrak en snedker i Rørby, fordi han var billigere end en Kalundborgsnesdker. Lignende forhold kan have gjort sig gældende for den her omtalte gruppe.

Den nuværende staffering, muligvis identisk med den oprindelige fra 1627, fremdroges ved en istandsættelse 1923; den består af gråt, rødt, grønt, guld og på søjlerne marmorering med røde og grønne bosser i prydbælterne. Gesimsbøjlernes hoveder har lys hvidlig hudfarve med røde kinder, håret er forgyldt. Frisens indskrift med gylden fraktur på sort bund lyder; »Jeg skal icke do, men leve ... Psal. CXVII« (Sl. 118,17).

I kurvens arkadefelter ses fremstillinger af de fire evangelister siddende, nærmest knæstykke, med symbolet for den (fig. 23). De bærer store kapper, der er røde hos Mattæus og Markus, mens farverne på de to andre står afblegede, gråbrune, på grund af stolens tidligere placering ved sydvæggens vindue. Baggrunden er blygrå. Evangelisternes navne er malet med gyldne versaler på sort bund i de respektive postamentfelter: »S Mathevs«, »S Marcvs«, »S Lvcas« og »S Iohanes«, begyndende i vest nærmest væggen, efter at stolen 1974 flyttedes fra sin oprindelige plads ved sydvæggen til den nuværende ved skibets nordvæg, østligste fag.

Himlens staffering svarer til kurvens; i gesimsfrisen indskrift ligeledes med gylden fraktur på sort bund: »Opløft din Røst som Enn Bassune oc Kundgiør mit Folck Deris offvertredelse oc Jacobs Hüs Deris Synnder. Esai 58sm« (Es. 58,1). På undersiden er der malet skyer, således som det også ses i Årby; på langsiden, som har siddet ved væggen ses initialerne »P.S. E.H.« og på ydersiden, vendt mod menigheden: »H.A. S.P. - An(n)o 1627 - I.O. K.W.«.⁵⁵ Himlen blev fjernet 1974 og ligger nu på loftet over en af præstegårdslængerne.

Fig. 22. †Dåbskande af tin, udført af Carl Magnus Svanberg (s. 1364). EM fot. 1968. - †*Pewter baptismal ewer executed by Carl Magnus Svanberg.*

Indtil en istandsættelse 1924 hvilede stolen på en ottekantet bærestolpe, der stod på tilsvarende *pille af grå granit, ca. 75 cm høj, med en side på 10 cm (fig. 30). 1924 deponeret i Kalundborg Museum (nr. 5977). Pillerne stammer sandsynligvis fra Kalundborg, hvor hvælvet i Vor Frue kirkes sakristi bæres af en anden ottekantet søjle, mens et tilsvarende brudstykke blev fundet i sydfløjens kælder ved C. M. Smidts udgravning af forborgen 1935.⁵⁷ Ved den nuværende opstilling er prædikestolens kurv anbragt på en muret blok op ad nordvæggen.

Stolestader (fig. 25), o. 1625. Gavlene, der svarer til de ældste stoles i Gierslev (s. 1141), har halspilastre med tre rundstave på skaftet og rudebosser på postament og bryst, postamentets med konkave indsnit. Foroven trekantgavl kantet af profillister. Lågerne har arkader med skællagte skiver på pilastre og fladskælv over bueslaget. Sæder og rygpaneler stammer fra

nyere tid, mens indgangspanelerne er gamle.

1923 deponeredes to *gavle med en låge på Nationalmuseet (inv. nr. DI0456), mens Kalundborg Museum modtog tre *gavle og to låger (inv. nr. 2898), som afviger en smule fra dem i kirken. Postamentbossen er således uden indsnit, og der synes ikke at have været en bøsse over bueslaget på slutstenens plads.

Den nuværende staffering fra 1973 er grå med blå på gavlenes pilastre og lågernes flad-snit. Tidligere indgik også brunt og en grøn-marmorering, foruden sort i bemalingen, som stammede fra 1923, da den afløste en egetræs-maling - bevaret på stolene i Kalundborg - antagelig fra 1862¹⁵ (jfr. fig. 14). Oprindeligt synes stolene at have stået i træets farve med ganske lidt sort.⁵⁶

En del gavle og låger blev tilovers ved om-lægning af varmeinstallationen 1954 og opbe-vares nu i tårnets mellemstokværk. Tidligere havde de fungeret som panel i tårnrummet.

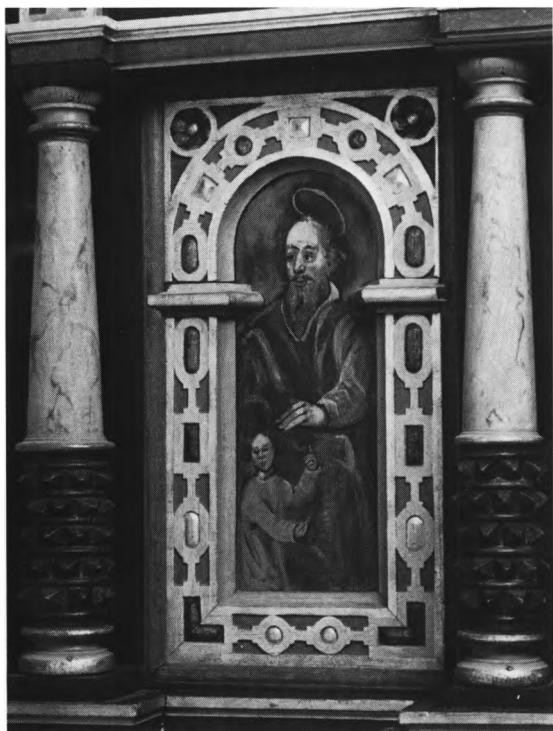

Fig. 23. Prædikestolsfelt med malet fremstilling fra 1627 af evangelisten Mattæus, sml. fig. 24 (s. 1365). NE fot. 1981. - *A pulpit panel with painting of St. Matthew from 1627, cf. fig. 24.*

Fig. 24. Prædikestol o. 1600-25, stafferet 1627 (s. 1364). EM fot. 1968. - *Pulpit, c. 1600-25, painted 1627.*

1687 fik Oluf snedker 10 dl. for fem nye pa-nelerede *†kirkestole* i den nordre tilbygning, »ef-tersom de fortrykte tyendet af gårdstolene, hvorover var idelig kiv«. ¹⁸ Disse fem stole stod endnu 1862 i nordre våbenhus. ¹⁵ Seks mands-stole fik nyt »brystpanel« ved en restaurering 1825, ¹⁹ og 20 stolesæder gjordes bredere efter synsudsættelse 1872, ¹⁵ ligesom rygpanelerne antagelig udførtes ved denne lejlighed.

†Skriftestol. 1805 klagedes over manglende rækværk for skriftestolen i sakristiet. ¹⁹

En *†kirkesangerstol* stod 1862 i koret. ¹⁵

Armstolen anskaffet 1851 ³⁹ til præstens brug, står nu i sakristiet.

Et *†fyrretræsbord* og tre gamle *†bænke* fandtes i sakristiet 1664; ²² 1686 købtes et nyt fyrretræs-bord med skuffe og lås. ¹⁸

Ifølge Worsaaes notat fra 1859 havde der »til for ikke lang tid siden« i koret stået en stol med Christian V.s initialer; den sagdes at have været

Fig. 25. *Stolestader fra o. 1625, nu i Kalundborg Museum, svarende til de nuværende i kirken (s. 1365). EM fot. 1968.
- *Pews c. 1625, now in Kalundborg Museum, corresponding to those now in the church.

en kongelig *†stol*, brugt af monarken under jagten på Røsnæs.

En *muret bænk* findes ved våbenhusets øst-væg.

†Skab. Inventariet 1664²² og igen 1686¹⁸ nævner et rød- og »guld«malet skab med tre rum og tre hængelåse i sakristiet. En gammel skåren *†lysekiste* omtales 1665²² og 1685.¹⁸

Pengeblok (sml. fig. 14), 1800'rne, 87 cm høj, kvadratisk, med en side på 27 cm. Metalbeslået, med pengeslids i toppen. Lys egetræsfarve. Tidligere i skibet ud for nordre våbenhus, nu i tårnets mellemstokværk.

Pengebøsse, 1900'rne, af egetræ, 34 x 22 cm, med jernbånd over kors og slids i låget. Op-hængt i våbenhuset ved døren ind til kirken.

Pengetavle (fig. 26), 1800'rne, af eg, åben, med lavt udsavet rygskjold og drejet skaft. Sortmalet. 1862 opregner inventariet to omgangstavler, 1908 udgik de.¹⁵

Dørfloje. Tårndøren er fra 18-1900'rne, de øvrige fra 1970'erne. - Oluf snedker, der lavede de fem stolestader i nordre tilbygning, for-

færdigede 1687 også en *†kirkedør* af tre egedeller leveret af Niels Trudsøn.¹⁸

Orgel, med seks stemmer, bygget 1974 af Conrad Christiansen, Bagsværd. Disposition: Manual: Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Rørflojte 4', Oktav 2'. Pedal: Subbas 16'. I tårnrummet. *†Harmonier*: 1) Skænket af sognepræsten 1862.¹⁵ 2) Anskaffet 1917.²³

Salmenummertavler, 1900'rne, i renæssancestil med pilastre og trekantgavl, hvori fladsnit. Til metalnumre på søm. Nu i tårnets mellemstokværk; i stedet bruges søm direkte på væggen til metalnumre.

†Salmenummertavler. Willumsens maleri (fig. 14) afbilder en stor, firkantet, sortmalet tavle i profileret ramme til at skrive på med kridt og hvidmalet fraktur: »Før Prædiken« og »Efter Prædiken«. Desuden ses en lille, glat tavle med tunget overkant, som endnu 1968 fandtes i tårnets mellemstokværk.

Lysekroner, fra o. 1930. På loftet ligger nyromanske, såkaldte hjulkroner, som ses på fotografi fra 1920 af kirkens indre.

Kirkeskib, fregatten »Jylland«, ophængt i nyeste tid.

Hatteknager, 1900'rne, af træ, drejede, skiftevis lange og korte. Hvidmalede. I våbenhuset.

Gibrelief, fra 1800'rne, forestillende Hans Tausen, 58 X 42 cm, hang indtil genåbningen 1973 i den tilmurede dør mellem skib og nordre våbenhus. Nu i tårnets mellemstokværk.

Klokker. 1) (Fig. 29) 1615, »Hartwich Quellingmeier gos mich anno 1615«. Tvm. 79 cm. Indskrift med versaler mellem profillister og liljefriser. På legemet medaljon med relief forestillende satyr og nymfe (fig. 28), utvivlsomt udført efter forlæg.⁵⁸

2) 1834. »Støbt af I. C. & H. Gamst Kiøbenhavn anno 1834«, ifølge versalindskrift om halssens. Tvm. 103 cm. Akantusfrise over skriftbåndet. Omstøbt af $\dagger$ klokke nr. 2.

1971 blev revner i begge klokker svejset, og de forsynedes med nye knebler. Ophængt i slyngebomme.

$\dagger$ *Klokker*. 1) Ved klokkeskatten 1528 afleveredes en klokke på 2 skippd.⁵⁹ 2) 1596, støbt af Borchart Gelgiesser. »Sub corona(tione) Christiani IV anno mdxcvi ex pio decreto Stenonis Brahe præsidis ar cis Calundburgens(is) in usum ecclesiae dei quæ est in Revsnæs hæc campana conflata Chri(sti)erno Madense [Madumense?] Cimbr(o) pastoratum ibidem turn obtinente. Borchart Gelgeter me fecit 1596« (Ved Christian IV.s kroning år 1596 efter from be-

slutning af Steen Brahe, hovedsmand på Kalundborg slot, til brug for Guds kirke, som er på Refsnæs, er denne klokke støbt, da Christen Madum fra Jylland beklædte pastoratet sammesteds. Borchart Gelgiesser gjorde mig). På legemet sås »som en rist og på begge sider heraf læstes: Templi divi Lavre(n)tii« (S. Laurentii kirke til minde) og »nedentil insigne«.⁶⁰ Allerede 1686 var klokken helt bruden,¹⁸ og igen 1831 var den revnet og blev derfor 1834 omstøbt hos Gamst,³⁹ jfr. klokke nr. 2.

Inventariet 1684 opregner en gammel $\dagger$ *jernlænke* til den store klokke,¹⁸ muligvis anvendt for at undgå for stort slid på et vanligt reb.⁶¹

Klokkestol, gammel, af eg med fornyelser af fyr. Dobbelte skræstivere, under den store klokke er der krydsbånd, under den lille en lodret stiver.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) O. 1600?, genanvendt 1618. »Hans Laur ... (født her udi) Ræfs(næs) ... døde ... (Martii) ... vdi hans ...«.⁶² Sekundær indskrift over Elizebet Iørgens [D] atter, Powell Christensøn, fordum borgmester her i Callundborrig, hans efterleverske, $\dagger$ 6. maj 1613 i hendes alders 53. år. Gravvers på dansk, og nederst på stenen på latin: »Patientia vincit omnia« (tålmodighed overvinder alt). Langs randen omløbende giverindskrift: Denne sten har hendes efterladte søn Iørgen Powelsøn, borger i Kiøbinghafn, og hans kære hustru, Kistine Pedersdaater, ladet bekoste, hende til ære, som her under ligger, anno 1618.

Rød kalksten, 164 X 118 cm. Den oprindelige indskrift med stærkt udslidte reliefversaler omkring et ligeledes udslidt (bomærke?)skjold i et bælte tværs over stenens midte.⁶³ Sekundær tværskrift og randskrift med fordybede versaler. Indtil restaureringen 1973-74 østligst i skibets midtgang, foran kortrinet, nu i tårnrummets nordvesthjørne.

2) O. 1691. Hr. Lauridtz Olesøn Coc,⁶⁴ barnefødt i Assendrop præstegård 13. april 1634, skolemester i Ringsted otte år, sognepræst på Refsnæs i 18 år, provst i otte år. Han var sin

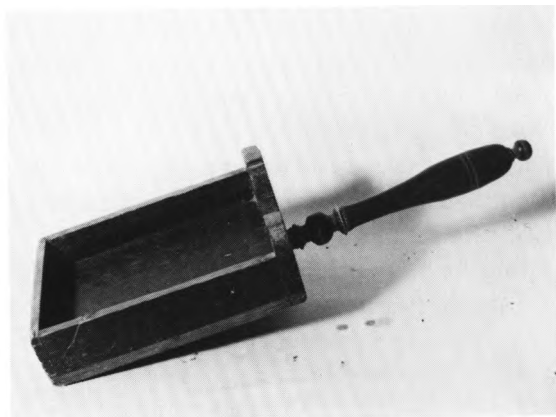

Fig. 26. Pengetavle fra 1800'rne (s. 1367). EM fot. 1968. - Collection tray 1800s.

Fig. 27. Indre, set mod øst. NE fot. 1981. - *Interior to the east.*

eneste hustru, Elizabeth Sophi Lauridtsdaater,⁶⁵ en huld og vennekær mand, sine egne seks børn og sine seks stedbørn alle uden forskel en from og omhyggelig fader, †18. marts 1691 i hans alders 57. år. Gravvers:

»Hans Legom huiler rolig
hans Siel er i Guds Bolig
Igien de samlis skal
vdi Guds Frydesal.

Saa lef da salig Siel, lef lunge vel haf Glæde
Indtil vi samlis skal vdi Guds Huus oc Sæde
Der skal ei være graad men idel Fryd oc Roe
Ei Skilsmis ei Fortræd der skal vi ævig Boe«.

Rød kalksten, 173 x 108 cm, tværskrift med fordybede versaler. Oprindelig midt i korgulvet, siden 1973-74 i tårnummets gulv, ved nordvæggen.

3) O. 1767. Over pige Mette Hansdaatter, barnefødt i Ulstrup 15. jan. 1748, død samme-

sted 25. dec. 1767 i hendes alders 19. år, 10 måneder, 3 uger og 2 dage.

»O du Min Søde Jomfru Fiin
du hviler i dit søde SoveSkrin
Gud ... Min Siæl omfaune Dig
Blandt Englerne i Him(m)erig«.

Kalksten, 114 x 70 cm, med fordybet skrive-skrift i ovalt skriftfelt. Herover krans medjesu-monogram, fremholdt af svævende engle med palmegrene i den frie hånd. Rester af en randskrift med reliefskriveskrift: »... Hindis tro og Forlovede ... / ... / ... Frands Søn ...«. 1905¹⁵ gav synet tilladelse til, at en gammel gravsten måtte anbringes »mellem de to murfløje på østenden«, dvs. på apsidens østmur, mellem stræbepillerne, hvor den stadig findes.

4) O. 1776. Hr. Friderich Velten Wenuleth,⁶⁶

*31. marts 1714, præst ved Refsnes menighed 37 år, provst i herredet tre år, †24.jan. 1776

efter 30 års ægteskab med Margaretha Elisabeth Hessen, *17. juni 1714, †dl.

Kalksten, 78 x 63 cm, med fordybet usædvanlig sirligt udformet skriveskrift tværs over stenens øvre halvdel. I hjørnerne svage ornamenter, rosetter og rokokoblade. Forne- den i lige så lavt relief fugl med kvist i næbbet mellem to tulipaner. Opsat med jernhager på østmuren af nordre våbenhus.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1798. Over hr. Johan Anthon Monrad, (født) i Tømmerup præstegård 18. marts 1746, (beskikket)⁶⁷ til sognepræst for Refsnæs menighed 1782, gift første gang med jomfru Adelgunde Charlotte Venuleth (datter af Fr. Wenuleth, sml. gravsten nr. 4), anden gang med jomfru Friderikke Fri- borg, som overlevede ham og satte dette hæ- dersminde på det sted, han selv havde bestemt sig til grav for at blande sit støv med de kære levninger af denne hans sidste kones af ham højtelskede søsterdatter Witta Wahlbohm. Han døde 9. okt. 1798.

Sandstenstavle, 88 x 57 cm, hvorpå indskrift med fordybet, sortmalet skriveskrift. Under tavlen, der foroven ender i buetunge, er indsat en cirkulær portrætmedaljon af gips med et barnehoved i profil. Tavlen er indmuret i vest- muren på nordre våbenhus; gravstedet foran var 1920 omgivet af *†smedejernsgitter* med kæder mellem stænger.

2) O. 1818. Andreas Rytzou, sogne(præst til Refsnæs menighed), †4. aug. 1818 (i sit 60. år),⁶⁷ og hans ægtefælle, Johanne Marie Ryt- zou, f. Brendstrup, †21. febr. 1806 i sit 39. år. Med dem hviler to børn, Johannes og Knud. Hans anden ægtefælle og efterlevende børn sat- te dette minde.

Plade af rød bornholmsk sandsten, 95 x 62 cm, med fordybet kursiv, indmuret i sakristiets nordgavl. 1920 var gravstedet omgivet af *†jern- gitter* med smedejernsstænger.

3) O. 1841. Wilhelmine Theodora Struch, f. Westermann, *28. jan. 1786, †18. juni 1841, og Peter Henning Struch, *21. april 1787, †18. april 1851, sognepræst til Refsnæs. Hvid mar- morplade, 52 x 33 cm, med fordybede versa- ler; indmuret i sakristiets vestmur.

En *laurbærkrans* af forsølvet kobber, på hvis sløjfeender er graveret med versaler: »Dit min- de Peter«, befinder sig nu i tårnets mellemstok- værk.

Fig. 28. Detalje af klokke nr. 1, sml. fig. 29. Medal- jon med fremstilling af satyr og nymfe (s. 1368). NE fot. 1981. - Detail of bell no. 1. Medallion on the bell.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Ars hrd.s provstis arkiv. Forskellige sager 1681-90. - *Sognekaldsarkiv.* Kirkebog 1718-1814, med kir- kesyn 1817-42. - A.2.1. Liber daticus 1759-1815 (kirkesyn 1803-15). - H.2. Menighedsrådets for- handlingsprotokol 1904-57. - *Ved embedet.* Synspro- tokol 1862-19(68). - Protokol over embedsindtægter m.v. - Liber daticus 1886-1941. - Se i øvrigt arkiva- lier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Usign., udat. klokkeindberetning til Ul- dall, indberetning til Oldsagskommissionen 1808, J. B. Løffler 1881 (bygning, inventar og gravmin- der), J. Kornerup 1895 (kalkmalerier), Chr. Axel Jensen 1920 (bygning, inventar og gravminder), Niels Termansen 1922 (prædikestol og alterbordspan- nel), Ulla Haastrup og Susanne Krogh Bender 1968, suppleret 1981 ved Marie-Louise Jørgensen og Bir- gitte Skov (inventar og gravminder), R. Smalley 1974 (kalkmalerier), Hugo Johannsen 1985 (byg- ning). - Bygnings- og kalkmaleribeskrivelse ved Hugo Johannsen, inventar ved Marie-Louise Jørgen- sen og Birgitte Skov-Jakobsen, gravminder ved Henrik Larsen. Redaktionen afsluttet 1985.

Tegninger NM2. Akvarel af kalkmaleri ved J. Kor- nerup 1895. - Planer ved Charles Christensen 1921.

- Facader og snit ved Ejnar Borg 1970-71. - Plan af kor ved Morten Aaman Sørensen 1973. - Plan af kirkegård ved Torben Michelsen 1981.

Notebøger. NM2. Henry Petersen XXIII, 50 f. - Worsaae XX, 50 f.

¹ Dette fremgår af brev fra 1483, jfr. De ældste danske Archivregistraturer, IV, 222.

² Roskildebispens jordebog s. 163.

³ Landebogen s. 127.

⁴ RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedk. kirker og sognekald.

⁵ Kronens Skøder III, 237.

⁶ RA. DaKanc. D19. 1699-1771. Koncepter og indlæg til Sjællandske registre.

⁷ RA. Rtk. 313.1. Tiendetaksationer m.v. Kommissionen af 18. april 1702.

⁸ RA. Rtk. 2243.281. Sjællands stifts renteskriverkontor. Specifikation over konge- og kirketiender. Det skal bemærkes, at i denne kilde anføres Friderick Engelstrup som kirketiendejer i 1702. - Chr. Paludan nævnt som ejer efter 4. april er muligvis den forpagter af Søgård i Gørlev sogn, som 1694 købte Nørager ved Tissø.

⁹ I 1738 tilhørte rettighederne John de Thornton, arving efter den engelske købmand Christopher Watkinson; det nævnes samtidig, at den daværende præst (Thue Christensen From, 1718-57) var kaldet af grev Carl von Ahlefeldt, jfr. LA. Bispearkivet. Ars hrd. 1672-1820.

¹⁰ RA. DaKanc. F47. Indb. fra gejstligheden om kirkernes tilstand.

¹¹ RA. DaKanc. A30. 1809. Fortegnelse over kirker og disses ejere.

¹² Fremgår af en beskrivelse af redouten ved Refsnæs, nr. 18 i »Croquier af de siden 1800 ... anlagte skanser og batterier ved kysterne, 1813«, jfr. Forsvarets bygningsstjeneste: Katalog over gamle kort og tegninger fra Ingeniørkorpsen 1763-1932. Venligst meddelt af antikvar Kirsten-Elizabeth Høgsbro.

¹³ Schmidt: Helligkilder s. 25.

¹⁴ NM2. Håndskriftsaml. J. H. Larsen: Bidrag til topografisk beskrivelse 1849.

¹⁵ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(68).

¹⁶ Lignende udsmykning af middelalderlige kirkegårdsmure kendes bl.a. fra Hørby, Hagested og Mørkøv (s. 488, 526 og 774).

¹⁷ LA. Bispearkivet. 1862-79. Kirkesyn.

¹⁸ LA. Ars hrd.s provstis arkiv. Forskellige sager 1681-1690.

¹⁹ LA. Sognekaldsarkiv. Liber daticus. 1759-1815.

²⁰ RA. Københavns Universitets arkiv. 41.03.03. Patronatssager vedr. Trinitatis kirke. 1661-1740. Diverse.

²¹ Således ønskedes 1870 en »ny låge« (d.e. fløjen?) i østre ringmur, jfr. note 15, og to år senere fremføres behovet for en ny kirkeport og en ny låge i vest, jfr. note 17.

²² RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkerghsk. 1661-72. Holbæk, Kalundborg og Sæbygård amter.

²³ LA. Sognekaldsarkiv. Menighedsrådets forhandlingsprot. 1904-57.

Fig. 29. Klokke nr. 1 støbt 1615 af Hartvig Quellichmeier (s. 1368). NE fot. 1981. - *Bell no. 1 cast 1615 by Hartvig Quellichmeier.*

²⁴ 1938 ønskede man et 1 m bredt fortov af kamp, lagt i cement, jfr. note 15.

²⁵ Korets udvendige bredde svarer til afstanden mellem ydersiden af østgavlen og triumfgavlens vestsider, mens korbuen er halvt så bred. Skibet omfatter to sådanne »kvadrater«, målt henholdsvis mellem flankemurenes indersider og fra triumfgavl til og med vestgavlen, jfr. andre eksempler s. 1154 og note 20.

²⁶ Allerede i senromansk kirkebyggeri begynder polygonale apsider at vinde indpas, således som det kendes fra Lolland-Falster, jfr. Sakskøbing og Eskildstrup (DK. Maribo s. 131, 1297). Mere nærliggende paralleleksempler er repræsenteret i Ubby (Ars hrd.) og Vallekilde (Ods hrd.). Endvidere kan det have været af betydning, at den flersidede alterindramning var velkendt fra Kalundborg, Vor Frue.

²⁷ I det ved restaureringen 1973-74 delvis afklædte indre murværk sås intet spor af ældre vinduer omkring det nuværende, jfr. fot. i NM2.

²⁸ Således vinduerne i Årby kirkes vestforlængelse (s. 1446) og de i noten til dennes beskrivelse opregnede paralleleksempler.

²⁹ Apsishvælvets overside dækkes af moderne puds, men det ses tydeligt, at dets kapper sekundært er hugget ind i korets gav. l.

³⁰ Jfr. korhvælv i Sønder Asmindrup, som smyk-

Fig. 30. Ottekantet *søjle af granit tidligere brugt som støtte under prædikestolen (s. 1365). Nu i Kalundborg Museum. EM fot. 1968. - *Octagonal *column of granite used to support the pulpit. Now in Kalundborg Museum.*

kes af kalkmalerier, gjort af Isefjordsværkstedet o. 1460-80 (s. 182).

³¹ Fra tårnets mellemstokværk ses, at dettes østmur hviler direkte på skibets vestgavl, som øjensynlig ikke har faet påmuret kamme inden tårnets opførelse.

³² Det virker, som om kamtakkerne ikke er helt på linje med skiftegangen i selve det trekantede gavlfelt. Under alle omstændigheder er den øverste tinde retableret 1973-74 efter i en årrække at have stået nedskåret og med udadvendt afdækning (sml. fig. 9).

³³ Sml. Hagedst kirkes nordre våbenhus (s. 530) og korgavlen i Tømmerup.

³⁴ Chr. Axel Jensen antyder i sin indberetning (1920) muligheden af en forhøjelse og mener ligeledes, at murremmens lave placering nødvendiggør et buet loft af hensyn til døråbningerne. Intet tyder dog som nævnt på en forhøjelse, og et fladt loft i overensstemmelse med remmene vil kun overskære dørenes indfatning, ikke selve åbningen.

³⁵ Af bomhullerne er den nedre række i gavlfoden

endnu åbentstående, mens den øvre, som ses på ældre fotografier, nu er blændet.

³⁶ 1859 hedder det, at »nordre udbygning er så mørk, at et nyt vindue må anbringes«, jfr. note 39. Det er således tænkeligt, at både vinduet og døren kan stamme fra restaureringen 1861.

³⁷ Detaljens nærmestliggende parallel er bevaret på mellemhuset i »bispegården« i Kalundborg, jfr. redegørelsen ved Jørgen Ganshorn, i Tore Nyberg og Thomas Riis, red.: Kalundborgs historie, 3, 1983, s. 37. Foruden de her opregnede kirkelige paralleller såsom Oluf Mortensens våbenhus ved Roskilde domkirke (DK. Kbh. Amt s. 1461f.) og Vordingborg kirkes sakristi (DK. Præstø s. 173) kan i selve amtet nævnes kirkeladen ved Kvanløse, våbenhuse- ne i Undløse (s. 112, 360) og Bregninge (Skipperinge hrd.).

³⁸ På fotografi af korets nordvæg under restaureringen 1973 ses skifterne umiddelbart over plankerne samt øverst i vestvægen at være af nyere sten end det øvrige sekundære murværk omkring døren; endvidere er vægpuslen med middelalderligt indvielseskors beskadiget ved indmuring af plankerne.

³⁹ LA. Ars-Løve hrdr.s provsti. Synsforretningsprot. 1831-61.

⁴⁰ RA. Kultusmin. 1. Dep. 1848-1916. Journalsager.

⁴¹ LA. Holbæk amts provsti. 1808-23. Synsforretn.

⁴² 1899 ønskedes alle vinduer, specielt de tre trævinduer i koret, malet, jfr. note 15.

⁴³ I sin indberetning 1920 vurderede Chr. Axel Jensen vinduet som værende senmiddelalderligt. Det kan vel ikke udelukkes for den ydre åbnings vedkommende; imidlertid viser et fotografi fra restaureringen 1973 (fig. 4b), at de skrå vanger er fremkommet ved rå afhugning af munkestenene, mens det fladbuede stik indvendig er af små, gule sten.

⁴⁴ Løffler: Gravsten s. 9.

⁴⁵ Lignende dekoration af ribber er benyttet af Isefjordsværkstedet, bl.a. i Sønder Asmindrups korhvalv, som har beslægtet ribbeprofil (s. 182, 187).

⁴⁶ Jfr. Mynster: Visitatsdagbøger I, 24 og 25.

⁴⁷ Jfr. DK. Kbh. Amt s. 436. Se også Hannemarie Ragn-Jensen: Die zweite Generation der dänischen Nazarenern, i Hafnia. Copenhagen Papers in the History of Art, no. 6, 1979, s. 144-75, hvor Lunds bilde er gengivet fig. 11.

⁴⁸ HofmFund. X, 29.

⁴⁹ 1862, jfr. note 15, var der et malet og lakeret gelænder af træ.

⁵⁰ Jfr. note 15, samt cirkulære af 23. maj 1889! om fontens befrielse for maling.

⁵¹ Jfr. Howard Herschel Cotterall: Old Pewter. Its Makers and Marks, London 1978, s. 199-200, nr. 1465 og 1466, sml. tavle XLVIII d.

⁵² Jfr. note 51, nr. 5338 og 5349, førstnævnte dog uden »London«.

⁵³ Jfr. Poul Halkjær Kristensen: Danske tinmærker, ved Holger Rasmussen, 1983, s. 53.

⁵⁴ Jfr. Hugo Matthiessen: En Snedker-Forskrivning fra Kalundborg, i Fra Arkiv og Museum, V, 1912-15, s. 459-60. Betegnelsen »af Kalundborgtype« eller fra »Kalundborgværkstedet« er brugt i Trap 5. udg.

⁵⁵ Initialerne kunne stå for s(ogne)p(ræsten), hr. Anders Christensen Larberg, og k(irke)v(ærgen).

⁵⁶ Jfr. brev fra Kristian Due.

⁵⁷ Jfr. C. M. Smidt: Kalundborg, i NMArb. 1936. Søjleskafet gengivet s. 32.

⁵⁸ Som et andet eksempel på et overraskende motiv brugt i klokkerelief kan nævnes en medaljon med enhjørningsjagt som bebudelsesmotiv på en klokke i Frederiksstad i Norge, jfr. Bernt C. Lange: Enhjørningsjagt som bebudelsesmotiv, i Den iconographiske post nr. 4-5, 1972, s. 29-32.

⁵⁹ RA. Rgsk. ældre end 1559. Fortegnelse over indkrævede klokker.

⁶⁰ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

⁶¹ Klokkekonsulent Bent Gammeltoft-Hansen takkes for dette forslag, jfr. brev af 15. aug. 1985, hvor klokkekonsulentent forestiller sig et tårnrum tæt pakket med stolestader.

⁶² Suppleret efter indb. 1881.

⁶³ Indb. 1881 og 1920 opfattede indskriften over Hans Laur(itsen?) som den sekundære.

⁶⁴ Laurids Olufsen Kok var søn af sognepræst i Sdr. Asmindrup og Grandløse Oluf Sørensen Kock og 1. hustru Else Nielsdatter, sml. Sdr. Asmindrup, sygesæt (s. 192) og gravsten nr. 3 (s. 197). Laurids Kok er bedst kendt som forfatter til bl.a. »Danmark, dejligst vang og vænge«, jfr. Chr. Birkeland: Laurids Olufsen Kok, i ÅrbHolbæk 1934, s. 98f. samt Carl Dumreicher og E. Olsen: Danmark, dejligst vang og vænge. Om Dannevirkevisens digter Laurids Kok, 1956.

⁶⁵ Hun, der var enke efter Koks forgænger som sognepræst, Søren Jensen, †1673, blev tredje gang gift med den næste sognepræst, Christoffer Schiwe, †1718. Hun døde 1712. Om skikken, at konen fulgte kaldet, se Jens Haugaard Jensen: Kone og kald, i Skalk 1985 nr. 1, s. 16f. Hendes datter af første ægteskab, Maren Gram, fik en tilsvarende skæbne, jfr. gravsten over Niels Holgersen Bruun, †1707, i Rørby (Ars hrd.).

⁶⁶ Hans mor, Catharina Hedewig, f. Ipsen, er begravet i Årby (jfr. s. 1488, gravsten nr. 2).

⁶⁷ Suppleret efter KglBibl. NyKglSaml. 2246. Fr. Algreen Ussing: Gravskrifter osv. 1-2. 1856-64.

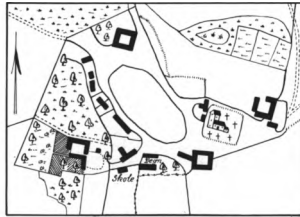

Fig. 31. Landsbyplan 1787. - Village map.